

KUNXO‘JA SHE‘RLARIDA MAISHIY BUYUMLARGA OID SO‘ZLAR

Kadirniazova Biybijamal

Qoraqalpoq davlat universiteti talabasi

Annotatsiya. *Maqolada qoraqalpoq mumtoz shoiri Kunxo‘ja asarlaridagi maishiy buyumlarga oid so‘zlar o‘rganilgan.*

Tayanch so‘zlar: *lingvistika, leksik birlik, maishiy leksika, uy-ro‘zg‘or buyumlari.*

Annotaciya. *Maqalada qoraqalpoq klassik shayri Kúnxoja shig‘armalaridagi turmush buyumlarga baylanishli so‘zlar úyrenilgen.*

Tayanish so‘zlar: *lingvistika, leksikaliq birlik, turmushliq leksika, úy-xojaliq buyumlari.*

Qoraqalpoq adabiy tilining shakllanish va rivojlanish tarixida o‘chmas iz qoldirgan Kunxo‘ja she‘rlarini lingvistik jihatdan o‘rganish va uning qoraqalpoq yozma adabiy tilining shakllanishida tutgan alohida o‘rnini aniqlash hozirgi qoraqalpoq tilshunosligining eng muhim masalalaridan biri hisoblanadi.

Har qanday tilning hozirgi holatiga tavsif berish uchun uning tarixiga, undagi tarixiy o‘zgarishlarga e‘tibor berish kerak. Biz shundagina tilning hozirgi rivojlanish darajasi haqida batafsil ma‘lumot olish imkoniyatiga ega bo‘lamiz. Shu ma‘noda ushbu maqolamizda Kunxo‘ja she‘rlaridagi maishiy buyumlarga oid ba‘zi so‘zlarning lingvistik jihatlarini o‘rganamiz.

Qoraqalpoq xalqi o‘zining kundalik hayotida har xil maishiy buyumlardan foydalangan. Shoir she‘rlarida tarixiy davrlar davomida kundalik hayotda, ro‘zg‘orda foydalanilgan turli xil uy-ro‘zg‘or buyumlari atamaları ko‘p uchraydi. Masalan:

Iyninde jumrı salınğan torğa

Meslerin arqalap qozg‘alıp zorg‘a (12),

Hayt bolsa qız ushın *arbańdı* jegip (58).

Arba (arava) atamasi odamlar minishi yoki yuk tashish uchun yog‘ochdan maxsus yasalgan ulov hisoblanadi. Shoir *arba* (arava) so‘zi orqali qoraqalpoq xalqi turmushining o‘ziga xos xususiyatlarini ko‘rsatib bergan. Shoir xalqning maishiy o‘ziga xosliklarini aks ettirishda bunday leksik birliklardan unumli foydalangan. Masalan:

Gúze alıp ayran sorap hayalın (21).

Qayıqqa mindik darğada,

Kóp oylandıq ol jağada (23).

Gúze (ko‘za). Sifatli loydan maxsus o‘choqda yuqori issiq haroratda tayyorlaniladigan, sut, ayron va boshqa suyuqliklarni solib qo‘yish uchun foydalaniladigan idish [1].

Qayıq (*qayıq*) – suv ustida eshkak yordamida suzib yuradigan kemanding kichik turi [2].

Shoir ijodida qoraqalpoq xalqining kundalik turmushiga aloqador xo‘jalik buyumlari nomlaridan *arsha* (sandıq), *shanışqı* (sanchqi), *balta* (bolta), *pışhaq* (pichoq), *qaraz*, *digirman* (tegirmon), *ketpen* (ketmon) va boshqa atamalar uchraydi:

Altin menen toltirsa da *arshalar* (29).

Ataqlı usta *balta* urğan,

Janisa *pışhaq* ótedi,

Qaraz, *digirman* soqpağa,

Qayım *dárpentse*, qara tas (50).

Qaraz so‘zi tuya, ot, eshak va boshqa hayvonlarni qo‘shga qo‘shib, un tortadigan katta tegirmonga nisbatan qo‘llaniladi [3]. *Digirman* so‘zi bug‘doy, jo‘xori donini yanchib, un qilish uchun foydalaniladigan, tepasi aylanib turadigan, bir-birining ustida turuvchi ikkita aylana tosh ma‘nosida qo‘llaniladi. Masalan:

Shilbir emes, *buydań* awır (26).

Altınnan qilğan *dorba* bar (145),

Bergenegin berkinbegen,

Degershigin dirkildegen,

Ógiz jekse, zorğa júrgen,

Arısıń da jaman arba (2,50).

Qoraqalpoq xalqi qadim davrlardan chorvachilik, dehqonchilik bilan kun kechirgan. Shuning uchun ham shoir she‘rlarida o‘sha davrlardagi qoraqalpoq xalqining yashash sharoitlari bilan bog‘liq *shilbir* (chilvir), *buyda*, *degershik* (g‘ildirak), *bergenek* (devor), *aris* (arava) kabi mehnat qurollari qo‘llanilgan. Masalan:

Shilbir emes, *buydań* awır (26).

Altınnan qilğan *dorba* bar (145),

Bergenegin berkinbegen,

Degershigin dirkildegen,

Ógiz jekse, zorğa júrgen,

Arısıń da jaman arba (2,50).

Shilbir so‘zi ulovning boshiga taqiladigan arqon. *Buyda* – tuyanining burnini teshib o‘tkazilgan yoki burun atrofidan bog‘langan ip. Shoir she‘rlaridagi *bergenek*, *degershik*, *aris* so‘zlari qoraqalpoq xalqining kundalik turmushida foydalaniladigan asosiy ulov bo‘lgan aravaning qismlari ma‘nosida qo‘llaniladi. *Tabaq* so‘zi shoir she‘rlarida o‘z ma‘nosida, ya‘ni ovqat quyiladigan idish – lagan ma‘nosida qo‘llanilgan. Masalan:

Qolina alıp *tabaqtı*,

Tókti bergen bilamıqtı (128).

Shoir she‘rlarida bundan tashqari *qobız* (qo‘biz), *duwtar* (dutor) kabi so‘zlar qo‘llanilgan. Masalan:

Sherttim *duwtar*, aytım qosıq (25),

Jır tógesen bárha *qobız* (49).

Baxshi-jirovchilik va musiqa asbobi bo‘lgan *qobız* (qo‘biz) – qoraqalpoqlar orasida qadim zamonlardanoq mashhur. Qozoq olimi E.Nurmag‘ambet o‘g‘li “Qobiz” degan maqolasida [5] uning kelib chiqishi haqida so‘z yuritib, bu asbobning tub asosi turkiy yozma yodgorliklarda “qobi”, ba‘zi o‘rinlarda “qubi” shaklidagi so‘zlar hozirgi tilimizdagi “bo‘sh”, “bo‘shliq” ma‘nolarini ifodalagan [6]. Mana shunday asoslarni e‘tiborga olgan holda, har xil affikslar yordami bilan o‘sha davrning o‘zidayoq ichi bo‘sh

idishlarga “quba” (“chelak”, “tubi” ma’nosida) kabi atamalar berilgan. Qo‘biz so‘zi bundan deyarli ming yillar ilgari, ya’ni XI asrda M.Koshg‘ariy davrida “qobuz” shaklida qo‘llanilgan. Agar diqqat bilan qarasak, “qobiz” atamasining kelib chiqishi, asosan, uning ichi bo‘sh bo‘lishi hamda bir-biriga mos bo‘lganligiga bog‘liqdir.

Qoraqalpoq tilida bu atamalarning ko‘pchiligi hozirgi kunda qadar keng qo‘llanilib kelinmoqda. Ayrimlari esa kundalik turmushda foydalanishdan chiqib qolgan hamda eskirgan so‘zlar qatorida joy olgan. Kunxo‘ja asarlarida qo‘llangan bunday so‘zlar o‘sha davrdagi xalqning ijtimoiy-iqtisodiy turmush tarzi, tirikchiligi, har xil uy-xo‘jalik atamalari haqida qimmatli ma’lumotlar beruvchi leksik qatlam bo‘lib hisoblanadi. Ular qoraqalpoq xalqi turmushidagi ma’lum tarixiy davrida foydalangan buyumlarining nomlari sifatida bebaho bo‘lib, Kunxo‘ja asarlari tilning boyligini ko‘rsatib beradi. Shoir she’rlaridagi uy-ro‘zg‘or buyumlarini tadqiq qilish orqali qoraqalpoq tilining lug‘at boyligini teran o‘rganish va xalqimizning tarixi, etnografiyasi haqida atroflicha ma’lumotlar olish imkoniyatiga ega bo‘lamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлігі. Нөкіс. «Қарақалпақстан», 1984. Т. II. Б.32.
2. Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлігі. Нөкіс. «Қарақалпақстан», 1988. Т. III. Б.102.
3. Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлігі. Нөкіс. «Қарақалпақстан», 1988. Т. III. Б.126.
4. Қарақалпақ тилинің түсіндірме сөзлігі. Нөкіс. «Қарақалпақстан», 1992. Т. IV. Б.558.
5. “Ана тили” газетасы. 1994, N-14, 7- апрель.
6. Древнетюркский словарь. Ленинград, 1969, с.451-461.
7. Б.Исмаилов. Күнхожаның өмири хэм творчествосы. Нөкіс. «Қарақалпақстан» баспасы. 1961.